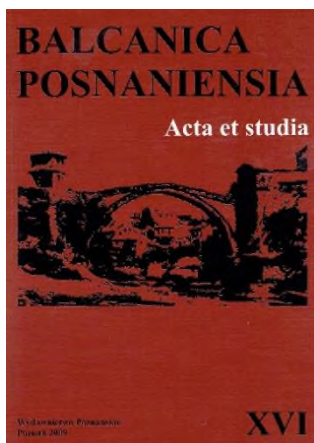

Pentek Zdzisław, *Herman z Dalmacji*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2009, t. 16, s. 81–86.

<https://doi.org/10.14746/bp.2009.16.7>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/52440>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

HERMAN Z DALMACJI

ZDZISŁAW PENTEK

ABSTRACT. Zdzisław Pentek, *Herman z Dalmacji (Herman of Dalmatia)*.

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XVI, Poznań 2009, Wydawnictwo Poznańskie, pp. 81-85, ISBN 978-83-7177-650-2, ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

Zdzisław Pentek, Instytut Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, ul. Św. Marcin 78, 61-809 Poznań, Polska-Poland.

Chociaż w roku 1085 Alfons VI władca Leonu i Kastylii wypędził Berberów z Toledo, to jednak pozostało ono pod silnymi wpływami wielkich osiągnięć nauki oraz kultury arabskiej. Mimo nieukrywanej niechęci czy nawet nienawiści wobec muzułmanów okazywanych przez chrześcijan (np. św. Pablo y Alvaro z Kordoby zm. 861)¹, dało się zauważyć jednostki pragmatyczne, stawiające dobro nauki oraz zwykłą ciekawość ponad różnice w wierze. Niejaki Rajmund, biskup Toledo (1126-1151), wraz z Dominikiem (Domingo) Gonzalesem (jako tłumacz działał w latach 1130-1180) założyli szkołę przekładów z języka arabskiego. Słynna Toledańska Szkoła Tłumaczy działała od 1126 do 1284 roku, a jej translatorskie owoce ukazały zacofanie ówczesnej myśli naukowej chrześcijańskiej Europy.

Być może na zainteresowania Hermana sprawami arabskimi wpłynęły dotychczasowe kontakty pomiędzy dworem kalifów w Kordowie a Chorwacją. Wśród ochrony kalifa byli zislamizowani Chorwaci. Do najbardziej znanych należeli Wadha al-Ameri i Zahair al-Ameri (XI w.). W suplemencie wielkiego dzieła geograficznego Idrisiego na mapie Morza Śródziemnego pojawia się nazwa Garuasias oznaczająca Chorwację (1154).

Być może zainteresowanie nauką i kulturą arabską nie wynikało tylko z samego faktu zaciekawienia nimi, ale było w pewnej części (być może większej, niż sądził) odbiciem idei krucjat do Ziemi Świętej. Od końca roku 1095 chrześcijanie zwłaszcza z zachodniej Europy podjęli wysiłki na rzecz odzyskania Ziemi Świętej.

¹ Feliciano León Delgado, *Alvaro de Córdoba y la polémica contra el Islam: el Indiculus luminosus*, Córdoba 1996; *Alvari Cordubensis opera. Indiculus luminosus*. Ed. F.H. Florez, Madrid 1753, vol. XI, s. 274, gdzie autor narzekał, że młodzi chrześcijanie zaczytują się w pismach arabskich, a nie piszą po łacinie i zapominają własnej mowy.

Piotr z Montboissier², zwany Czcigodnym (1092/94-1156) urodził się w Raingarde w Owernii i prawie od dzieciństwa był związany z zakonem benedyktynów, pod opieką których uzyskał wykształcenie w Sauxillanges, a w 1122 roku został dziewiątym opatem Cluny. Przemowny wpływ na Piotra wywierał jego wielki rówieśnik św. Bernard z Clairvaux (1090-1153), autor powstałej w latach 1132-1136 *De laudae novae militiae ad milites templi* (Migne PL, 182, col. 921-940) żywo nawiązującej do współczesnych wydarzeń zmagania z muzułmanami. Nie jest więc wykluczone, że św. Bernard mógł być jednym z inspiratorów zainteresowania papieżstwa poznaniem Koranu. Wiemy zaś z pewnością, że w roku 1141 (lub nawet w 1139) Piotr Czcigodny znalazł się w Hiszpanii, a wkrótce potem w Toledo. Tam znalazł grupę mnichów, dla której znajomość języka arabskiego nie była obca. Tradycja kultury arabskiej, znajomość tego języka w Toledo były jeszcze bardzo mocno zakorzenione. Na dodatek w samym mieście, a także w innych opanowanych bądź jeszcze nie zajętych przez chrześcijan miastach, nie brakowało uczonych arabskich różnych dziedzin, a troska, z jaką obchodzono się z rękopisami, była powszechna. Piotr Czcigodny zapoznał się z dokonanymi już wcześniej tłumaczeniami z arabskiego na łacinę. Były to dzieła astronomiczne, medyczne, astrologiczne, alchemiczne, matematyczne, geograficzne, historyczne oraz filozoficzne. Część spośród nich była oryginalnym dziełem uczonych arabskich, inne zaś były tłumaczeniami arabskimi głównie z greki. Jeśli przyjąć koncepcję, że to jemu została poruczona misja znalezienia tłumacza Koranu, to pojawienie się Piotra w Toledo nie było przypadkowe. W 1141 lub 1142 roku Piotr zlecił tłumaczenie tekstu Koranu Hermanowi z Dalmacji (1110-1154/60). Herman³ (Hermanus Dalmata, Sclavus Dalmata, Secundus, Herman de Carinthia, Hermann de Carinthia, Hermannus Dalmatianus, Hermannus Dalmatius, Hermannus de Carinthia, Hermannus de Karinthia, Hermannus Nellingaunensis, Hermannus secundus) urodził się około 1110 roku i prawdopodobnie pochodził z Koruški w Dalmacji. Pierwsze nauki uzyskał u benedyktynów dalmackich, potem wyjechał do szkoły katedralnej w Chartres i Paryżu, gdzie studiował m.in. filozofię pod okiem Teodoryka z Chartres (1085-1150). Około 1134 roku wespół ze swym druhem Robertem z Ketton (1110-1160) wyruszył w czteroletnią podróż po Francji, miastach północnych Włoch, a przez Chorwację i Bizancjum dotarli na Bliski Wschód. W Konstantynopolu oraz Damaszku studiowali filozofię i naukę arabską. W Damaszku zapewne poznali gruntownie język arabski, co pozwoliło na pogłębianie dalszych studiów. Herman zapoznał się także z frag-

² M. Demimuid, *Pierre le Vénérable*, Paris 1895; Jean Leclercq, *Pierre le Vénérable*, St. Wandrille 1946; Jean-Pierre Torrell, *Pierre de Vénérable. Abbé de Cluny, le douage de la mesure*, Chamberay 1988; Marie-Thérèse d'Alverny, *Pierre le Vénérable et la légende de Mahomet*, (w:) *A Cluny. Congrès scientifique 9-11 juillet 1949*, Dijon 1950, s. 161-170; *Petrus Venerabilis, 1156-1956. Studies and texts commemorating the eighth century of his death*, ed. by Giles Constable, James Kritzeck, Roma 1956 (Studia Anselmiana, fasc. XL); John Toland, *Peter the Venerable on the Diabolic Heresy of the Saracens*, (w:) *The devil, heresy, and witchcraft in the Middle Ages: Essays in honor of Jeffrey Burton Russell*, ed. Alberto Ferreiro, Leiden 1998, s. 345-367.

³ Hermann of Carinthia, *De essentiis*. A critical ed. by C. Burnett, 1982; Mirko Dražen Grmek, *Hermanus Dalmata Slavus*, (w:) *Enciklopedija Jugoslavija*, t. 3, Zagreb MCMLVIII, s. 678-679.

mentem osiągnąć hinduskiej nauki. Po powrocie do Europy w roku 1138 Herman zetknął się z poważnymi uczonymi tamtych czasów – Rudolfem z Brugii (astronom i tłumacz z arabskiego), Williamem z Conches (ur. ok. 1100), Dominikiem Gonzalesem (Dominicus Gundissalinus, Domingo Gundisalvo, de Cuéllar). Rozpoczął także intensywną działalność translatorską, której początek przypada na około 1138 rok. Były to traktaty astrologiczne, astronomiczne, filozoficzne, tłumaczone z arabskiego, greki, a nawet hindi. Zatem powierzenie tak odpowiedzialnego zadania, jakim było tłumaczenie Koranu, spadło w wyjątkowo kompetentne ręce. Herman tłumaczył tekst w Leon do 1143 roku, kiedy to wyjechał do Tuluzy i Béziers, pozostawiając niedokończone tłumaczenie swemu przyjacielowi Robertowi z Ketton, który dokończył przekładu. W trakcie przygotowań do tłumaczenia lub w jego trakcie Herman przełożył na łacinę jeszcze dwa pisma *De generatione Muhamet et nutritura eius* oraz *Doctrina Muhamet*. Herman uchodzi za najważniejszego tłumacza astronomicznych dzieł arabskich XII wieku, a jego zasługi prędko docenili współcześni.

Wykształcenie Herman zdobywał prawdopodobnie w klasztorze benedyktyńskim św. Piotra w Gozdzie. Nauka obejmowała gramatykę, logikę, retorykę, astronomię, arytmetykę i geometrię. Potem kształcił się w szkole katedralnej w Chartres i Paryżu (1130-1134) pod okiem Teodoryka z Chartres (1085-1150).

Od 1134 odbywał pięcioletnią podróż z Robertem z Ketton przez Francję, miasta północnych Włoch, Pule, Split, Dubrownik, Dracz, Konstantynopol, Edesę, Bagdad, Damaszek, Aleppo. Studiowali tam język arabski, a także filozofię w Konstantynopolu oraz Damaszku. Herman rozpoczął studia nad matematyką, astrologią i innymi naukami prowadzonymi przez Arabów. Zapoznał się z osiągnięciami nauki hinduskiej, której owoce w części były znane również na Bliskim Wschodzie. Do Europy powrócił około 1138 roku, żeglując na Sycylię, potem przez Salerno, Rzym drogą morską dotarł do Barcelony i dalej do Toledo, gdzie spotkał się z największymi uczonymi tamtych czasów – Rudolfem z Brugii, Williamem z Conches, Domingo Gonzalesem i Danielem z Morley. Odwiedził też Leon i Pampelunę. W Paryżu odnowił kontakty ze swym mistrzem Teodorykiem z Chartres, a potem działał na polu translatorskim i naukowym we Francji i na ziemiach Półwyspu Iberyjskiego.

Zapewne część oryginalnych prac uległa zagubieniu, a najtrwalsze okazały się przekłady dokonywane z arabskiego na łacinę. Były to teksty uczonych arabskich, a także greckich, przetłumaczonych z greki na arabski, a potem na łacinę. Pierwszą znaną pracą jest przekład dzieła *Liber sextus astronomiae*, rozprawy napisanej w IX wieku pod wpływem greckiej tradycji astrologicznej przez Saula ben Bishra (pochodził z rodziny arabsko-żydowskiej), znanej w Hiszpanii pod tytułem *Zaelis fatidica* (*Sextus astronomicae liber*). Herman w zasadzie dokończył tłumaczenie tego dzieła, gdyż część przełożył Jan z Sewilli (Joannes Hispanus 1090-1150). Równocześnie Herman pracował nad własnym dziełem *Liber Imbrium*⁴ oraz *De indaga-*

⁴ Sheila M. Low-Beer, *Hermann of Carinthia: The 'Liber imbrium', the 'Fatidica', and the 'De indagatione cordis'*, New York 1979.

tione cordis, dwoma rozprawami astrologicznymi, które w istocie były encyklopedyczną kompilacją wiedzy hinduskiej i arabskiej, nabytej w czasie podróży na Bliski Wschód.

Około roku 1140 Herman przełożył na łacinę dzieło Abu Ma'shara *Kitab al-madkhal it la ilm ahkam an-nuyum* (*Wprowadzenie do astronomii*). O przydatności tej pracy świadczy, że została ona opublikowana pod zmienionym tytułem *Liber introductionis in astronomiam Albunasaris* w Augsburgu, w 1489 roku i potem jeszcze dwukrotnie w Wenecji w 1495 oraz 1506. Dziełem tym zajmował się już w 1133 roku Jan z Sewilli, który jako pierwszy dokonał przekładu, ale Herman poprawił go. *Liber* traktuje o problemach filozofii greckiej, astronomii arabskiej i wschodniej astrologii. Znakomita część tłumaczenia Hermana znalazła się w *Liber de astronomice iudicandi* Rogera z Hereford (1150-1207)⁵.

W 1142 lub 1143 — jak już wspomniano — Herman spotkał Piotra Czcigodnego, opata Cluny i rozpoczął pracę nad przekładem Koranu, który dokończył jego kompan Robert z Ketton.

Po opuszczeniu Toledo Herman udał się do Béziers i Tuluzy i tam przetłumaczył dzieło Klaudiusza Ptolemeusza *Planispherium* i przejrzał również Euklidesa *Euclidis geometrica (Elementa)*, wcześniej tłumaczone przez Adelarda z Bath z arabskiej wersji znanej jako *Almagest*. *Almagest* był tłumaczeniem z greki, dokonany przez Maslama ibn Ahmada al-Madžriti w Kordobie w X wieku. Ostatecznie rękopis ukończył w Tuluzie w roku 1143. Dokończył też przekład (rozpoczął go Adelard z Bath w 1126 roku) ważnego dzieła astronomicznego Muhammada ibn Musa al-Khwarizmiego, głównie tablic astronomicznych (*zij*).

Spośród własnych prac na szczególną uwagę zasługuje *De essentiis*, ukończone w trakcie pobytu w Béziers w 1143 roku⁶. To astrologiczno-kosmologiczne dzieło odcisnęło duże piętno na późniejszych pracach z tej dziedziny. Herman oparł się na koncepcji filozofii naturalnej i nauki naturalnej, czerpiąc z Arystotelesa, którego idee filozoficzne były trwale zakorzenione w arabskiej tradycji. Ważnym czynnikiem uzupełniającym wywody uczonego były nauki Platona, którego koncepcje były propagowane w szkole w Chartres, gdzie Herman przecież się kształcił. A znane terminy: *cause*, *motus*, *tempus*, *locus* i *habitus* przewijają się często w rozważaniach Hermana. Zainteresowanie jego *De essentiis* wykazywali m.in. Albert Wielki, Tomasz z Akwinu oraz Roger Bacon. *De essentiis* zachowało się w trzech rękopisach: Kodeksie Neapolitańskim (koniec XII wieku), manuskrypcie British Museum (XIV w.) oraz rękopisie z Oksfordu (1243). Opublikowano je po raz pierwszy przez

⁵ Zdravko Blazekovic, *The understanding and misunderstanding of terminology and iconography of instruments in Fendulus's abridgment of Introductorium maius in astronomiam*, „International Journal for Music Iconography”, vol. 23/1-2 (1998).

⁶ Charles Burnett, *Hermann of Carinthia. De essentiis. A critical Edition with Translation and Commentary*, Leiden-Koln 1982; Marvin L. Colker, *A newly discovered Manuscript of Hermann of Carinthia's 'De essentiis'*, „Revue d'histoire des textes” 16 (1986), s. 213-225; Antun Slavko Kalenić, *Rasprava o bitima (De essentiis)*, knjiga I i II (Latin text, Croatian translation, commentaries), Pula 1990.

Manuela Alonso w Santander (1946), reprint w Holandii (1946) oraz w Zagrzebiu (1990).

Działalność i dokonania Hermana, wywodzącego się być może ze świata słowiańskiego, były co najmniej do końca XIII wieku bardzo doceniane. Wielka łatwość, z jaką poruszał się on w obszarach naukowych, skala zainteresowań i wkład naukowy pozwoliły badaczom historii nauki postawić tezę, że Herman był jednym z największych uczonych wieków średnich, będąc swoistym łącznikiem dokonań greckiej, arabskiej, hinduskiej i europejskiej nauki.

Znakomita znajomość łaciny, greki i arabskiego pozwalały dokonać mu pewnej syntezy dotychczasowych osiągnięć, połączyć myśli różnych, często bardzo odmiennych kultur. Jest on określany jako pośrednik pomiędzy nauką europejską i arabską w średniowieczu. Jest on uważany za pierwszego chorwackiego naukowca i filozofa oraz jednego spośród największych. Na jego dzieło składa się około dwudziestu dzieł i przekładów⁷.

W *Chronica maiora* Mateusza Parisiensis jest on przedstawiony z astrolabium w ręce obok Euklidesa⁸.

HERMAN OF DALMATIA

Summary

The paper was dedicated to the person of Herman of Dalmatia (ca. 1110-1154/1160) who originated, most probably, from the lands of Southern Slavs. He was an excellent translator of Greek and Arabic scientific literature into Latin. After years of study in various European universities he went to Byzantium and to the East together with Robert of Ketton, where he spent some time. He then settled in Toledo where he developed his scholarly and literary interests. He prepared translations of several important works, but one should stress the astronomic and mathematic treatises of Abū Maʿšara, al-Ḥarizmī, the tract on geometric

⁷ Literatura odnosząca się do Hermana jest dość obszerna: Alex Anthon Björnbo, *Hermannus Dalmata als Übersetzer astronomischer Arbeiten*, „Bibliotheca mathematica” 3 (1903) 4, s. 130-133; Charles Burnett, *Arabic into Latin in 12 Century Spain: the Work of Hermann of Carinthia*, „Mitteleinisches Jahrbuch” 13 (1978), s. 100-134; Ch. Burnett, *Hermann of Carinthia's Attitude towards his Arabic Sources*, „Philosophes médiévaux”, 26 (1986), s. 306-322; Hubertus Lambertus Ludovicus Busard, *The Translation of the 'Elements' of Euclid from the Arabic into Latin by Hermann of Carinthia (?)*, „Janus”, vol. 53 (1966), Leiden 1967, s. 1-140; vol. 59 (1972), Amsterdam 1973, s. 125-187; Ch. Burnett, *Hermann of Carinthia and the Kitāb Al-Istamatis: Further evidence for the transmission of hermetic magic*, „Journal of the Warburg and Courtauld Institute” 44 (1981), s. 167-169; Franjo Šanjek, *Herman Dalmatinac, pisac i prevodilac znanstvenih djela iz prve polovice 12. stoljeća*, „Croatia christiana periodica” 3 (1979) 3, s. 108-123; Theodore Silverstein, *Herman of Carinthia and Greek: A Problem in the 'New Science' of the Twelfth Century*, „Medioevo e Rinascimento, Studi in onore di Bruno Nardi”, vol. II, Firenze 1955, s. 683-699.

⁸ Žarko Dadić, *Herman of Dalmatia*, Zagreb 1996; Sandi Sitar, *Sto slovenskih znanstvenikov, zdravnikov in tehnikov*, Ljubljana 1987.

figures by Euclid, as well as Ptolemy's *Planisphaerium*. He also translated Koran into Latin. Thanks to his activity, the Western European academic circle became familiar with works of Arabic and Greek scholars by the end of the twelfth century.

Translated by Rafał Witkowski